

JEAN JACQUES ROUSSEAU — BOJOVNÍK ZA SVOBODU ČLOVĚKA A ZA VÝCHOVU K LIDSKOSTI

(Jubilejní glosa)

V letošním roce jsme vzpomínali 250 let od narození J. J. Rousseaua a 200 let od vydání jeho *Emila a Společenské smlouvy*, dvou knih, které se jevily tak nebezpečné tehdejší vládnoucí třídě, že brzo po vydání byly obě odsouzeny k spálení. I Světová rada míru zařadila letos do vzpomínkových oslav světových osobností Rousseauův odkaz.

Romain Rolland výstižně označil Rousseaua velkým Předchůdcem bouří, Podněcovatelem nových časů. Rousseauův myslitelský odkaz je vskutku jedním z typických dokladů toho, jak zápalně, pronikavě a dlouho — a to nejen v podmínkách předrevoluční Francie, ale i v jiných zemích — může působit dílo, i když je vnitřně rozporné a filosoficky nedůsledné. Rousseau byl totiž dualista, uznával boha a hmotu, tělo a duši; jeho idealistický výklad vzniku státu a hypotetická zidealizovaná společnost prvobytného »přirozeného« člověka jsou omyly, které však ve společenských podmínkách za Rousseauova života i po jeho smrti působily pokrokově.

Nechceme dnes zamlčovat ani některé Rousseauovy omyly a krajnosti v pedagogickém myšlení, např. jeho názory na výchovu ženy, jeho přeceňování osobní zkušenosti dítěte, nedocenění soustavných vědomostí a soustavného vyučování aj.

Nabízí se tedy otázka, čím se stal jedním z klasiků pedagogiky a čím se trvale zapsal do světové kultury?

Za základ mravní výchovy postavil demokratickou myšlenku výchovy k lidskosti a požadavek rovnosti mezi lidmi a úcty k člověku, tedy i k dítěti. Nepřecenil přitom možnosti výchovy, neboť neočekával pouze od výchovy sociální a politickou přeměnu společnosti. Správně postihl rozhodující význam přírodních věd pro základní vzdělání, pochopil význam práce nejen jako společenské nutnosti, ale i jako výchovného prostředku, proti pouze racionálnímu poučování a předpisům v mravní výchově zdůrazňoval větší význam jednání a cvičení (dnes bychom řekli vytváření a upevňování návyků). Rousseauův požadavek poznávat a znát mladého člověka, jeho sklony a zájmy, aby bylo možné zvýšit individuální výchovnou péči, zní nám dnes stejně aktuálně jako Rousseauův požadavek rozvíjet samostatnost a iniciativu člověka. A ne na posledním místě je nám blízký i Rousseau odvážně demaskující pokrytectví, upřímně sebekritický, opravdový, prostý, hluboce lidský, bez ohledu na společenskou konvenci.

Pro všechny tyto požadavky a vlastnosti Rousseauovy jsme dnes daleko vnímavější, kdy stojíme před úkolem realizovat usnesení ÚV KSČ Ke zvýšení úrovně komunistické výchovy a kdy morální kodex nového člověka se nám stává kritériem při jeho hodnocení.

Je už v samé podstatě geniálního průbojného myslitelského díla v oblasti společenských věd, že svou mnohostranností i svým odvážným řešením společenských věd,

čenské problematiky vyvolává nestejný ohlas u představitelů různých generací a různých názorů na společnost. Dokazuje to i letmý pohled na ohlas Rousseaua v našich zemích. I když nemáme dosud v české pedagogické literatuře a tisku zpracován a zhodnocen ohlas Rousseauových myšlenek, rysuje se tu v podstatě dvojitý přístup k Rousseauovu myšlenkovému odkazu. Jedni se snaží pochopit a hodnotit Rousseaua pedagoga ve spojení s Rousseauem společenským myslitelem, chápou širší společenský a politickovýchovný dosah Rousseauových myšlenek a nehodnotí jeho názory jen na základě jeho Emila, druzí naopak nevidí nebo nechťejí vidět souvislost jeho pedagogických názorů s jeho názory společenskopolitickými.

Když v r. 1871 Karel Adámek přeložil u nás poprvé Rousseauovo dílo O společenské smlouvě, které je politickým krédem Rousseauovým, napsal přímo v úvodu, že je přeložil s úmyslem politickovýchovným. A také druhý překladatel dr. František Šelep v r. 1911 motivuje svůj překlad tím, že Rousseauova Smlouva, která má podle něho epochální význam, má »povznést občanské uvědomění v naší mládeži všech školských druhů« a že má nutit k přemýšlení, neboť — podle Šelepova názoru — je u nás zcela zanedbávána ta část výchovy, která má z mládeže připravit občany »vědomě spolupracující na vytváření poměrů ve státě«.¹⁾

Také autor pozoruhodného jubilejního článku o Rousseauovi v Lidových novínách z r. 1912²⁾ podtrhuje společenskovýchovný význam Rousseauových názorů, které nelze plně pochopit jen na základě jeho Emila. Píše: »Rousseau je dnes daleko více oceňován jako autor Emila než Smlouvy společenské a zdá se, že neprávem. Tím, že hlásal ve Smlouvě společenskou rovnost lidí, vznik státu smlouvou a suverénnost národa, tím, že krále a úřady označil pouze jako výkonné orgány obecné vůle, vykonal pro osvobození lidstva z pout středověkých předsudků, že jedni lidé rodí se k panování a druzí k poslušnosti, mnohem více než sepsáním své knihy o výchování, v níž šlo mu pouze o osvobození jedince... Je až podivno, že jméno muže, který byl kvasem Veliké revoluce francouzské a všech sociálních převratů, které přineslo století 20, vymizelo téměř ze slovníku socialistického...«

Stejný názor sdílí i F. A. Soukup ve svém článku v Komenském z r. 1912.³⁾ I on přisuzuje větší význam Rousseauovým názorům společenským, z nichž teprve vyrostly jeho názory pedagogické.

Jak společenskopolitické ideje v odkazu Rousseaua byly pocítovány jako aktuální i v kruzích měšťácké naší inteligence ve společenských a kulturních poměrech kapitalismu v našich zemích kolem 200. výročí Rousseauových narozenin (r. 1912), to nám ukazuje i doklad z jubilejního článku Arne Nováka (který rozhodně nepatřil k vrstvě inteligence sympatizující s revolučním socialismem.⁴⁾ Autor při charakteristice stěžejní zásady Rousseaua o návratu k přírodě se neztotožňuje s názorem, že v sociálně politickém a kulturním prostředí let na počátku 20. století znamená Rousseauovo heslo návrat k přírodě odhodit veškerou kulturu a oddílit se celé společnosti, nýbrž spíše prý je třeba »se vysvobodit ze společenské a kulturní korupce«. Toto doznání je jistě příznačné pro společenskou a kulturní poměry u nás v tehdejší době. Mezi částí buržoazní

1) J. J. Rousseau: *O smlouvě společenské čili o základech politického práva*, přeložil dr. Frant. Šelep, J. Otto, Praha 1911, str. IV.

2) Lidové noviny, roč. 20 (1912), čís. 174, str. 11, šifra JM.

3) F. A. Soukup: *J. J. Rousseau*, Komenský, roč. 40 (1912), str. 645.

4) Arne Novák: *Rousseau*. Přehled, roč. 10 (1911/12), str. 675—677.

intelligence se sice pocítují naléhavě příznaky společenského rozkladu, nedostává se však odvahy k radikálnímu, vpravdě revolučnímu myšlení, a proto únikovým východiskem se stává Rousseauův návrat k přírodě, heslo onoho Rousseaua, který pro katolické intelektuály 19. století zůstal »anarchistou, zmateným fanatikem, ničitelem a obrazoborcem«.

Vedle statí, v nichž je výslovně hodnocena politickovýchovná složka v odkazu Rousseaua, najdeme ovšem dost dokladů v naší literatuře (a nemyslím tu na vyloženě nepřátelské a namnoze přímo urážející, nenávistné psaní klerikálního tisku), v nichž význam Rousseauův byl chápán zúženě. Patří k nim např. i Kádnerovo pojetí v Dějinách pedagogiky z r. 1910 a ani o 20 let později (1939) nedocenil Jan Uher, který je autorem hesla Rousseau v Pedagogické encyklopedii, politickovýchovný dosah názorů tohoto »plebejce píšícího pro plebejce« (Talné).

Společenskopolitické názory Rousseaua byly nepřijatelné i pro mnohé buržoazní pedagogické směry, absolutizující např. »svobodu« dítěte (Keyová), včetně představitelů hnutí Nových škol, jak na to upozornila Krupská v r. 1912.⁵⁾ Nejenže se vědomě vyhnuli společenskoreformátorským myšlenkám Rousseauovým (protože jim byly cizí), ale dokonce zatlačili z jeho díla i myšlenku demokratismu a humanismu, které jsou jedním ze základů jeho pokrokového světového významu.⁶⁾

Pochopení těsného sepětí Rousseauových společenskopolitických názorů s názory pedagogickými přispěje i k vysvětlení zdánlivého rozporu mezi požadavkem individuální výchovy v Emilovi a demokratickým požadavkem veřejné a státní výchovy, jak je najdeme v Rozpravě o politické ekonomii a v Úvaze o vládě v Polsku.⁷⁾ Tento rozpor se v dosavadní pedagogické literatuře namnoze jen konstatoval, ale neanalyzoval a neobjasňoval se. Domnívám se, že nejde ani o rozpor, ani o názorový růst Rousseaua od Emila k Úvaze o vládě v Polsku. Již v Rozpravě o politické ekonomii (tj. šest let před vydáním Emila) nacházíme totiž požadavek veřejné výchovy a státní péče o výchovu a rovněž i požadavek, aby děti byly vychovávány společně, a to v naprosté rovnosti. Na to upozornil už v r. 1931 nemarxistický sociolog a pedagog W. Steinberg.⁸⁾ A dokonce ani v Emilovi nechápe Rousseau individuální výchovu jako konečný cíl, nýbrž jen jako předstupeň, průpravu k začlenění Emila do společnosti. Rousseau nebyl nepřitelem společnosti vůbec, nýbrž nenáviděl onu úpadkovou společnost, která ho obklopovala a která mu nebyla a ani nemohla být dostatečnou zárukou správné Emilovy občanské výchovy. Proto izoluje svého Emila od nepřírozené, pokrytecké společnosti a kultury, odtržené od života a od lidu, proto chce mladého člověka uchránit před nákazou prohnílého, úpadkového světa, než bude individuální výchovou zpevněn. »Veřejnej výchovy niet a ani už nemôže byť, pretože kde niet vlasti, nemôže byť ani občanov... Ešte menej beriem do úvahy výchovu spoločenského sveta, pretože... ona môže sformovať len dvojkoľajných ľudí, ktorí na pohľad všetko robia pre iných, ale v skutočnosti robia všetko pre seba.«⁹⁾

⁵⁾ N. K. Krupská: *O výchově a vyučování*, SPN 1951, str. 38—41.

⁶⁾ Pozn. Jak Rousseau chápal výchovu jako proces řízené svobody, jak v pojetí svobody u něho není anarchistických tendencí, ukazuje z poslední doby článek Vejksanův: J. J. Rousseau a Tolstoj, Sov. ped., r. 26 (1962), čís. 6.

⁷⁾ J. J. Rousseau: *Über die Erziehung, ausgewählt und eingeleitet von Rosemarie Wothge*. Volk und Wissen, Berlin 1958.

⁸⁾ Wilhelm Steinberg: *Das Problem der sozialen Erziehung in der klassischen Pädagogik*, München 1931.

⁹⁾ J. J. Rousseau: *Emil alebo o výchove*, SPN Bratislava, 1956, str. 37, 38.

Svým důsledným radikálním demokratismem v otázkách společenských, který se odráží i v základních otázkách pedagogických, došel Rousseau dál než většina jeho současníků, materialistických filosofů: Chtěl prostým chudým lidem dodat sebedůvěru a sílu. A nestrhoval jen sugestivní upřímností a citovým zanícením, ale i svou břitkou, útočnou ironií. Ne náhodou cituje Marx v Kapitálu I. toto místo šlehavé ironie z Rousseauovy Rozpravy o politické ekonomii: »Potřebujete mě, neboť jsem bohatý a vy jste chudý. Dohodněme se tedy: dovolím vám, abyste měl tu čest mně sloužit, s podmínkou, že mi dáte to málo, co vám ještě zbývá, za námahu, kterou si dám s tím, že vám budu poroučet.«¹⁰⁾

Ervín Koukal

SEDMDESÁTINY ČESKÉHO PSYCHOLOGA VILÉMA CHMELAŘE

Při dnešní naší demokratizaci vzdělání a příznivých příležitostech k vědeckému růstu těžko si lze představit obtíže nesnadno překonávané, které se stavěly v cestu mladému absolventu učitelského ústavu, jenž neměl přístup na vysokou školu, ale měl neukojitelnou touhu po dalším vzdělání a poznání. Prof. Vilém Chmelař (*19. 11. 1892) dovedl překonat překážky pro mnohého nepřekonatelné, doplnit si středoškolské a vysokoškolské vzdělání a změnit bývalé obtíže ve výhody, které byly neocenitelné právě pro obor psychologie, rysující se postupně v přeplodné studium na poli vědy u nás málo zpracované, vědy pedagogickopsychologické. Kde by byl našel budoucí pedagogický psycholog a psychologický pedagog více podnětů pro své vědecké plány nežli ve třídě obecné školy, kde je tolik příležitostí uplatnit teoretické knižní poznání a hloubavé myšlení o otázkách duševnosti dítěte, o jeho schopnostech rozumových, o citovém a volném vzrušení za školních okolností, které tvoří svět žáka a ve který se prostřednictvím vlastních zkušeností vžívá mladý hloubavý učitel. O tomto stavu svědčí malá prvotina »*Několik dat o obecném školství v okresech přerovském a hranickém r. 1912*«, uveřejněná v »*Přerovském obzoru*« r. 1913. Myslivého učitele zajímají otázky organizace a sítě obecného školství zajisté v souvislosti s docházkou a všemi s tím souvisejícími problémy žákova učení.

Ohlíží se však šíře po nových perspektivách, pozoruje potřebu dalšího vzdělanostního růstu, a tak další desetiletí věnuje tomuto úkolu.

Poněvadž se po přípravných studijních letech objevuje u prof. Chmelaře zájem o psychologii, bude na místě zmínit se o stavu tohoto vědeckého oboru, jaký tehdy byl u nás a jinde. V té době obracela se pozornost ruských badatelů Bechtěreva, I. P. Pavlova k fyziologickým základům psychologického poznání. Výsledky tohoto vyhraněně materialistického směru psychologického studia těžko si razily cestu na západ, kde tradice psychologie tonula buď v čiré idealistické ideologii, nebo se nestranně pozitivisticky vyhýbala řešení vědeckých základů psychického dění, odkazující je v obor filosofie. V těchto hranicích se pohybovala německá psychologie pod vlivem Fechnerovy psychofyziky, později Wundtovy teorie psychofyzického paralelismu, u nás zastoupeného Fr. Krejčím. Západní biologové a fyziologové jako Driesch a u nás prof. fyziologie Mareš, později Babák spatřovali krizi psychologie v okolnosti, že opouštěla náboženský princip dvojí podstaty. Oni hledali ve zcelujícím duševním principu psychického života člověka vlastní východisko z vědeckých rozpaků. Vedle pozitivisticky popisné a experimentální psychologie hlavně v oboru smyslového

¹⁰⁾ J. J. Rousseau: *Rozprava o politické ekonomii*, SNPL 1956, str. 69.